

BIZANȚUL LA DUNĂREA DE JOS ÎN SECOLUL AL VI-LEA

Alexandru Barnea

Le Byzance au Bas-Danube dans le VI^e siècle

Résumé: L'auteur rappelle les voies de recherche et les repères les plus importants pour ce sujet. Il commence avec les sources littéraires en soulignant les autres aussi: épigraphiques, archéologiques, numismatiques et sigillographiques. Un regard historique abrégé et quelques conclusions ont le rôle de donner une image plus claire pour ce siècle si intéressant et si important pour l'histoire qui va suivre.

Mots clés: source littéraires, sources archéologiques, Byzance, Bas-Danube

1. Izvoare.

1.1 Izvoare literare. Pentru această epocă, izvorul cel mai bogat și mai important rămâne, desigur, Procopius din Cezareea, evident de interpretat și chiar de re-interpretat încă multă vreme de aici înainte. Pentru comparație, confruntare și adaos, vor trebui să rămână mereu în atenție, între alte surse de natură apropiată, Agathias, Hierocles, Ioan Malalas, Theophanes Confessor, Menander Protector, **Corpus Iuris Ciuilis**, **Notitiae Episcopatum**, **Acta Sanctorum** ș.a., nu puține la număr, deseori cu informații precise și extrem de importante. Printr-o anume restrângere de spațiu, am numit de fapt, cu autorii și textele de mai sus, în special sursele cuprinzând vremea considerată ca de excelență a secolului al VI-lea, anume aceea din anii domniei lui Iustinian și din jurul acesteia. De la caz la caz, celelalte, fără condiția exhaustivului, vor apărea în text sau în bibliografia finală a acestor rânduri.

1.2 Izvoare epigrafice. Inscripțiile care s-au transmis din epoca numită au fost adunate în câteva *corpora* și alte publicații, dintre care cele mai importante și obligatorii unui asemenea studiu sunt **IGLR**, **MPR** și **SSIB**.

1.3 Izvoare arheologice. După cca 125 de ani de cercetări (uneori chiar mai mult, dar, cu un caracter sistematic, de nu cu mult peste un secol, mai exact de la Grigore Tocilescu din 1882), există o documentație

foarte bogată, din care cea mai mare parte a fost publicată în lucrări specializate.

1.4. Izvoare numismatice și sfragistice. Cataloge, studii de specialitate numeroase și note deseori foarte precise adaugă, prin aceste domenii, un plus de informație inevitabil oricărei prezentări sau oricărui studiu din categoria de față.

2. O privire istorică abreviată. După o situație critică prelungită și datorată confruntărilor interne și externe la care în ultimă instanță s-au adăugat invaziile hunice împreună cu urmările lor, a venit o vreme de refacere și de stabilitate. Aceasta se întâmpla mai cu seamă și mai evident cu domnia lui Anastasius (491-518), a cărei experiență de funcționar conștiincios al curții bizantine a fost benefică în administrarea Imperiului. Pe plan financiar, Anastasius a perfecționat sistemul monetar inițiat de Constantin, încercând și reușind să dea monedei curente (*follis*-ul din bronz) o valoare stabilă, bazată pe aceea a aurului. Se stopau astfel fluctuațiile anterioare și se iniția un model atât de viabil încât, cu unele modificări, el s-a transmis prin practica bizantină până către epoca modernă și contemporană. Aceluiași Anastasius i se datorează reorganizarea sistemului de impozitare, unde măsura cu efectele cele mai importante a fost abolirea impozitului numit *auri lustralis collatio* (gr. *chrysárgyron*). Erau eliberate și încurajate astfel ceea ce convențional se numesc astăzi în istoriografie meșteșugurile și comerțul, compensația financiară găsindu-se atunci în impunerea *annona*-ei în bani și nu în natură (I. Malalas, 16, 394). Desigur, asemenea decizii îi împovărau cu deosebire pe agricultori, dar măsura efectului este mai curând indirect cunoscută. Ceea ce se constată însă mai clar, coroborând toate categoriile de surse notate mai sus, este un progres vizibil și destul de rapid al vieții urbane. Totodată există, desigur, inclusiv printr-o reprezentare cifrică, efectul benefic asupra veniturilor statului roman târziu de răsărit: se știe că, în anul în care părăsea lumea celor vii, Anastasius lăsa tezaurului imperial circa 102 tone de aur (Procopius, **Historia Arcana**, 19, 7). Folosul pentru urmași a fost foarte curând vizibil, mai ales dacă se adaugă faptul că, tot atunci, armata a fost reorganizată și s-au consolidat sistemele de apărare și de comunicație de la *limes* până în interior, inclusiv în zona capitalei nou create de Constantin (I. Malalas, 16, 409, 46-49). De o parte și de alta a Dunării de Jos, de la *Ratiaria* și *Abrittus* până la *Dinogetia* și *Histria* (cu date epigrafice incontestabile), și acestea

nu sunt decât câteva exemple, informația epigrafică și arheologică adăugată surselor literare adună pentru acest timp o cifră remarcabilă de centre pentru întreaga zonă balcanică, unde se va fi intervenit cu diverse reparații și zidiri de tot felul, de la incinte la construcțiile interioare. Iar la acestea, de la oraș la târg, burg sau *castellum*, există numeroase cazuri în care, chiar dacă nu toate la un loc, sunt atestate măcar una-două dintre aceste construcții: ziduri de incintă, basilici creștine cu anexe corespunzătoare atunci când sunt mai clar identificate, ateliere, prăvălii (ultimele două de cele mai multe ori combinate), tot mai multe locuințe în interiorul incintelor urbane sau ca și urbane ș.a. Se remarcă totodată un fel de explozie demografică și o prosperitate evidentă a mediului urban de multă vreme neîntâlnită în regiune, împreună cu un progres notabil al economiei monetare.

Pe de altă parte, violența unor atacuri barbare venite dinspre nordul Dunării de Jos, repetate la fiecare câțiva ani în timpul domniei lui Anastasius, a fost însoțită de măsuri defensive și economice de felul celor notate mai sus. S-a adăugat însă, cu efecte pozitive pentru Imperiu, controlul atent al grupurilor de nou-veniți, mai ales protobulgari, ca federați cu deosebire în dioceza Thraciei.

Acestor evenimente, repetate măcar în trei rânduri între anii 493 și 502, li s-a adăugat ceva mai târziu răscoala lui Vitalian din anii 513-515. Motivul ei inițial, de natură evident religioasă, avea să se estompeze prin antrenarea nemulțumirilor sociale, excesiv speculate de istoriografia marxistă și a epigonilor acesteia de până foarte de curând. Originar din *Zaldapa* (adică din sudul provinciei *Scythia*), acest șef vremelnic de revoltă a știut să folosească în favoarea sa atât prezența barbarilor așa-numiți „huni”, cât și situația categoriilor sociale atunci defavorizate, cu deosebire pe aceea a agricultorilor.

Cu Iustin I, motivația religioasă a revoltei susmenționate dispărea și, totodată, sursa inițială a conflictului anterior. Iar dacă ascensiunea lui Vitalian a fost oprită prin asasinarea lui din anul 520, faptul se datora deja rivalităților de la curtea împăratului de atunci. Cu sau fără implicarea în acest asasinat a lui Iustinian, așa cum a fost notată încă de Procopius (**Historia Arcana**, VI, 27), evenimentul i-a fost favorabil împăratului viitor. Până atunci însă, Iustin I a reușit consolidarea puterii Imperiului. La Dunărea de Jos, reușita i s-a datorat în mare măsură lui Germanus, nepotul său, în calitatea lui de atunci de comandant al trupelor din regiune (*magister militum per Thracias*). Acesta a rămas în istoria

vremii ca unul dintre cei mai destoinici și pricepuți generali, între altele prin victoria împotriva anșilor (Procopius, **De bellis**, VII, 40, 5-6).

Au urmat, după acest început furtunos al domniei lui Iustin, câțiva ani de liniște relativă, fapt confirmat ici-colo și pe cale arheologică. Tezaurul lăsat de Anastasius Imperiului a fost utilizat parcimonios de Iustin I, regim care n-a mai continuat de la venirea pe tronul Imperiului a vărului lui Germanus, Iustinian.

Desigur, așa cum deja s-a mai scris și se știe de la Procopius din Caesarea încoace, Iustinian a cheltuit imens din tezaurul adunat de Anastasius pentru întărirea prin zidiri a Imperiului. Nu întâmplător se numește **Despre zidiri** scrierea aceluiași Procopius dedicată epocii. Iar cu termenul din urmă, tot nu întâmplător, apare în istoriografie segmentul temporal dintre 527 și 565 cât a durat domnia împăratului, drept „epoca lui Iustinian”. În paranteză fie spus, se împlinesc, în 2015, 1450 de ani de finele domniei lui Iustinian. Or, dată fiind situația din acea vreme, agravată de atacuri noi și repetate, a limesului de la Dunărea de Jos, era de așteptat reacția întru continuarea consolidării acestui segment al frontierei romane. Așadar, demersurilor clar documentate în regiune datorate lui Anastasius și continuate de Iustin I, le-au urmat cele din timpul lui Iustinian, cu încă și mai mari eforturi financiare și cu efecte vizibile. Astfel de puneri în operă specifice au fost inițial favorizate, măcar pentru anii 530-533, de eficiența unui comandant de origine slavă, pe nume Chilbudios, pe atunci *magister militum per Thracias*. Destoinicia lui și, poate, unele împrejurări favorabile, au adus pentru un scurt răstimp regiunii un oarecare interval de pace.

După uciderea lui Chilbudios într-o incursiune a acestuia petrecută dincolo de *limes*, n-au încetat să se repete atacuri și invazii ale neamurilor de la nord de cursul inferior al Dunării. Cu Procopius (**Despre războaie**, VII, 14, 6) și alte surse demne de crezare ale vremii sau ulterioare, informațiile nu lipsesc în acest sens, aproape an de an. Iată câteva exemple: în anul 540, se înregistrează o invazie huno-bulgară cu distrugerii și jafuri până în Macedonia și Grecia continentală; prin anul 544, Iustinian încerca să stabilească niște grupări de anși la nord de delta Dunării, ca federați. Cam în aceeași vreme, grupări de anși și de sclavini erau semnalate ca fiind așezate vremelnic la *Adina* și *Ulmetum*; prin anii 550-551, sclavinii ajunși la sud de Dunăre erau alungați îndărăt de oștile romane. Un ansamblu întreg de acțiuni militare și diplomatice a încercat pe atunci și doar în parte a reușit să stăvilească presiunea barbară din ce

în ce mai numeroasă. Capitol unde ar fi de notat între altele măcar câteva măsuri mai speciale. Așadar, ar fi de enumerat aici: întărirea și repararea fortificațiilor de pe *limes* și din interiorul provinciilor, refacerea unor capete de pod spre a se dubla sistemul defensiv (ca la *Drobeta*, *Sucidava* (Celeiu), *Turris*, *Daphne*, *Barboși-Dinogetia*, *Aliobrix* ș.a.; asmuțirea unor grupări de barbari împotriva altora spre a li se slăbi forța militară, exercițiu uneori izbutit potrivit surselor; angajarea unor barbari în armata romană sau captarea lor în sistemul devenit deja tradițional de federați, în interiorul sau exteriorul mediului provincial etc.

S-a observat dealtfel că descoperirile arheologice și epigrafice confirmă și completează lista deja cunoscută datorită surselor literare ale epocii și cu deosebire lui Procopius prin **De aedificiis**, în așa măsură încât afirmația istoricului antic târziu se arată pe drept întemeiată: „vrând să facă din Istru cea mai puternică apărare a noastră și a întregii Europe, împăratul a acoperit țărmlu fluviului cu întărituri dese, după cum vom arăta ceva mai încolo, și a așezat pretutindeni pe țărml străji și oșteni, pentru a opri cu strășnicie trecerea barbarilor din părțile acelea. [...] El făcu atât de dese întărituri în sate, încât fiecare ogor își are fortificația sa, ori se află în vecinătatea unui loc întărit” (Procopius, **De aedificiis**, IV, 33-35).

Într-adevăr, dezvoltarea urbană a vremii își regăsea pe atunci un apogeu, ca efect al celor mai sus notate, cu deosebire în timpul lui Iustinian. Atunci, în interiorul zidurilor de incintă din nou reparate și greu de străpuns de asediatori, clădirile cele mai impozante care dominau așezările urbane erau basilicile creștine deja monumentale în raport cu alte clădiri urbane. În aceeași măsură crescuse și importanța organizării ecleziastice în viața socială și nu numai, dar acest aspect poate reprezenta un capitol aparte de studiu.

Era un moment culminant pentru evoluția Imperiului, valabil inclusiv pentru aria sa balcanică, dar marcând totodată începutul unui declin tot mai evident. Condiții interne și externe favorizau pătrunderi noi și din ce în ce mai greu de stăvilit, cu atât mai mult cu cât ele nu se petreceau doar dintr-o direcție. Un șoc violent pentru regiune, deja notat de unele surse literare, a fost clar confirmat în Dobrogea printr-o serie de descoperiri arheologice din anii '60-90 ai secolului XX începând cu *Dinogetia* și datorate cercetărilor români. Este vorba despre invazia relatată de câțiva autori antici și care a intervenit după câțiva ani de liniște și prosperitate, anume aceea a kutrigurilor conduși de Zabergan din primăvara anului 559. Devastând în calea lor tot ce întâlneau după ce

au trecut Dunărea de Jos, abia după ce au ajuns sub zidurile Constantinopolei au putut fi respinși grație destoinicului general Belisarios. Informația arheologică acumulată după descoperirea stratului masiv de incendiu de la *Dinogetia* databil chiar în acel an, a înregistrat distrugerii contemporane la *Histria*, *Sacidava*, *Tropaeum Traiani*, *Capidava*, *Halmyris* ș.a. (ordinea este cea a descoperirilor). S-a petrecut atunci, potrivit observațiilor arheologice, distrugerea cea mai amplă provocată așezărilor urbane din regiune înaintea căderii limesului de la Dunărea de Jos. Iar dacă atunci, între cele cunoscute până acum, *Dinogetia* a avut cel mai mult de suferit, aceasta se datorează desigur faptului că era printre primele așezări fortificate de pe limes pe care invadatorii le-au întâlnit și care, prin poziția și rostul ei, va fi încercat să le reziste.

Ulterior, forța kutrigurilor întorși la nordul fluviului a fost practic anulată prin instigare a utigurilor împotriva lor, ambele neamuri înrudite nemaiprezentând un pericol. Aceasta a înlesnit însă creșterea puterii altor grupări învecinate, încă mai numeroase și mai puternice. Între ele, avarii și cele câteva grupări de neamuri slave, alternând cu sau fiind succedate de neamurile huno-bulgare, au reprezentat de aici înainte masa cea mai importantă de populații forțând aceleași porți.

Sub această presiune și cu intenția clară a Imperiului de a folosi unele împotriva altora o parte dintre forțele numite mai sus, un tratat încheiat cu avarii și plătit scump a funcționat în ultimii cinci ani ai domniei lui Iustinian. Refuzul lui Iustin al II-lea (565-578) de a mai plăti avarilor tributul anual a readus atacurile acestora în actualitate. Pacea și mai scumpă încheiată cu avarii de Tiberius al II-lea Constantin (578-582) îi angaja pe aceștia să apere de slavi limesul și totodată aria balcanică a Imperiului. Pentru un timp, tratatul a fost respectat cu supravegherea și sprijinul roman (mai ales naval fluvial, unde avarii nu aveau pricepere), în special în marșul avarilor conduși de Baian de la Apus la Răsărit. Numai că, după campania temporară favorabilă Imperiului în zonă, avarii au încălcat din nou înțelegerea și au trecut încă o dată la sudul Dunării, într-un jaf prelungit după asediul din anul 579-580 al orașului *Sirmium*. Situația a înlesnit prima pătrundere masivă a slavilor la sud de Dunăre, înainte ca aceștia să se așeze definitiv de o parte și de alta a munților Balcani, între Marea Neagră și Marea Adriatică. S-au succedat tratate noi cu alte violări ale acestora, ultimele datorate ca de obicei lipsei de respect și încredere pentru cuvântul scris a aceleiași părți. Situații de cele mai

multe ori inevitabile în istorie la întâlnirea între civilizații și mentalități mult diferite și greu de conciliat câtă vreme înțelegerea celuilalt nu funcționează, în lipsa unei comunicări normale și compatibile. Situații care se repetă, cum se vede, până în zilele noastre. Așadar, așa s-a întâmplat spre exemplu în anul 584, în timpul domniei lui Mauriciu Tiberiu (582-602), când tratatul încheiat mai înainte a fost violat de către barbari. Anii următori imediat, adică 586-587, sunt înregistrați atât de sursele literare cât și de cele arheologice pentru alte distrugerii ale orașelor din Scythia, Moesia Secunda și încă mai departe spre sud și sud-vest. *Tropaeum Traiani, Zaldapa, Durostorum, Marcianopolis* ș.a. s-au aflat atunci printre așezările încă urbane care au avut mult de suferit. Depopularea lor devenea de atunci înainte tot mai evidentă. Unele victorii militare ale romanilor pe câmpurile de luptă din regiune au fost mai curând vremelnice. Cu sau fără ele, barbarii veneau din nou, insistent și în număr mare, greu de stăvilit, în dioceza Thraciei. Pentru o vreme, pacea persană din anul 591 a putut aduce o concentrare superioară de forțe în zona periclitată de avari și de slavi, primii fiind opriți la Dunăre printr-un tratat nou, încheiat în anul 600. Momentele tot mai grave externe și interne binecunoscute care au urmat au dus la venirea pe tron a centurionului Phokas (602-610).

Istoriografia mai mult sau mai puțin contemporană notează anul acestei schimbări, adică anul 602, drept acela al căderii limesului Dunării de Jos. Tot aici s-ar situa, în timpul aceluiasi Phokas, limita cronologică dintre Imperiul roman târziu și cel bizantin propriu-zis. Păstrând sau nu o anume *aurea mediocritas*, adică, potrivit marelui poet latin Horatius, „aurita cale de mijloc”, primul punct are suficiente motive să fie amendat. Astfel, o cronologie pe care am încercat-o și apoi am reluat-o cu modificările convenite în ultimele decenii, arată clar o abandonare cu diferențe de timp a centrelor fortificate de pe limesul jos-dunărean. Mai mult încă, există unele centre urbane de pe coasta de apus a Mării Negre și chiar de la Dunăre al căror abandon (parțial și temporar, cum s-a observat) datează abia din cursul secolului al VII-lea. Dintre exemplele mai clar documentate, *Tomis* și *Durostorum* sunt în orice caz de menționat.

3. În loc de concluzie. Istoria confruntărilor evocate mai sus și încheiate cu stabilirea slavilor în Balcani potrivit coordonatelor geografice menționate ceva mai înainte, cuprinde, inclusiv în încărcătura

sa bibliografică, un episod mult comentat în istoriografia românească și nu numai acolo. Se întâmpla acel episod prin anul 587, cuprins și el în evocarea de mai sus a evenimentelor dramatice ale vremii. Evenimentul s-a petrecut undeva, la poalele Balcanilor, pare-se mai curând spre sud. Acolo, aproape de un loc numit „Muntele Chel” (termenul latinesc notat atunci era *Calvomuntis*), se va fi întâmplat incidentul relatat asemănător și complementar de Theophylact Simocatta și de Theophanes Confessor. Cu privire la acea întâmplare există deja o bibliografie extrem de bogată și chiar contradictorie (n-ar fi decât două nume de amintit și nu sunt singurele: I. Barnea și P.Șt. Năsturel). Reiau pe scurt cele întâmplate atunci, potrivit celor două relatări. Așadar, aflați sub iminența unei confruntări cu inamicul avar, oștenii romani s-au speriat și au luat-o la fugă în direcția opusă marșului inițial când careva dintre ei a strigat: „*torna, torna*” sau chiar „*torna, torna, frater*”. Lăsându-i cititorului libertatea de a-și construi propriul raționament cu privire la acea situație, ar fi totuși de adăugat câteva date. Mai întâi, limba comenzilor militare strigate pe atunci era încă limba latină, așa cum evoluase ea la acea dată în general și în regiune în special. Apoi, nu trebuie uitat faptul că, în acei ani, de preferință, recrutarea oștenilor se făcea printre localnici. Or, potrivit lui Theophanes (p.257-258), limba îndemnului evocat ceva mai sus era cea „paternă”, adică locală, așa cum în românește spunem „maternă”. De reamintit în acest context toponimul latin târziu „*Calvomuntis*” amintit ceva mai înainte și în preajma căruia se întâmpla degringolada acelei părți a armatei romane.

Așadar, cum notam ceva mai sus, cititorul are acum date suficiente spre a-și formula, în cazul abia descris, nu doar părerea ci chiar concluzia proprie la obiect, cea mai apropiată de adevărul istoric. Drept pentru care, invitându-l să urmeze cât mai atent izvoarele, suntem convinși că va fi tot mai aproape de acesta.

Bibliografie sumară

- Al. Barnea, **Une province chrétienne sous Justinien: la Scythie Mineure**, în **Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae**, II, Citta del Vaticano/ Split, 1998, p. 807-822.
- Idem, **Voies de communication au Bas-Danube aux IV-e-VI-e s.**, în **Etudes byzantines et post-byzantines**, p. 29-42.
- I. Barnea, **Les monuments paléochrétiens de Roumanie**, Citta del Vaticano, 1977, abreviat, **MPR**.
- V. Beşevliev, **Spaetgriechische und spaetlateinische Inschriften aus Bulgarien**, Berlin, 1964, abreviat, **SSIB**.
- Fontes Historiae Daco-Romanae**, II, Bucureşti, 1971, abreviat, **FHDR**.
- Istoria Românilor**, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2010, capitolele corespunzătoare.
- A.H.M. Jones, **The Later Roman Empire, 284-602**, I-III, Oxford, 1964.
- Al. Madgearu, **The Downfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier**, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXVI, 1997, 3-4, p. 315-336.
- G. Ostrogorsky, **Histoire de l'Etat Byzantin**, Paris, 1956.
- Em. Popescu, **Inscripțiile grecești și latine de pe teritoriul României din sec. IV-XIII**, Bucureşti, 1976, abreviat, **IGLR**.
- E. Stein, **Histoire du Bas-Empire**, I-III, Bruges-Paris, 1949-1959.
- Al. Suceveanu, Al. Barnea, **La Dobroudja romaine**, Bucureşti, 1991.
- V. Velkov, **Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity**, Amsterdam, 1977.
- R. Vulpe, I. Barnea, **Din istoria Dobrogei**, II, Bucureşti, 1968.